

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ: РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ. ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИДУ ПОКАРАННЯ

THE EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF RESTRAINT OF LIBERTY: REFORMING DOMESTIC PRACTICES IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS. THE USE OF AN ALTERNATIVE TYPE OF PUNISHMENT

Халіуліна К.С., студентка III курсу
міжнародно- правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Правове та практичне регулювання виконання покарання у вигляді обмеження волі безсумнівно підлягає реформації, зважаючи на об'єктивну відсталість механізму реалізації цього виду покарання, застарілість матеріальної бази пострадянського періоду та недосконалість правових норм. До того ж, актуальність питання підкріплюється прагненням до зміни державної політики відповідно до західноєвропейських стандартів, що не позбавляє уваги проблему виконання покарань і правового статусу засуджених. Відповідно до мети цієї статті, у роботі аналізуються основні теоретичні засади виконання покарання у вигляді обмеження волі в Україні відповідно за національного законодавства. При цьому, зазначено, що формальний зміст правового регулювання виконання цього виду покарання на задовільному рівні відповідає мінімальним стандартним правилам ООН. Основна проблематика виокремлена у контексті практики реалізації засад, які були покладені в основу створення альтернативного до позбавлення волі покаранню. Таким чином, визначена тотальна невідповідність механізму виконання покарання у вигляді обмеження волі до норм права, основна причина якої полягає у застарілій матеріальній базі виконавчих центрів, що не реконструювалися та не створювалися з пострадянського періоду. Ключовим у цьому контексті постає аналіз практики зарубіжних країн та зіставлення її з вітчизняною практикою. При цьому, окрему увагу необхідно приділити аналізу практики країн пострадянського періоду, зважаючи на однакову матеріальну базу з Україною. Зважаючи на суспільну небезпеку злочинів, за які передбачено обмеження волі, основних завдань кримінально- виконавчого права, економічне обґрунтування створення нових виховних центрів та, беручи до уваги вихід законодавців країн сусідів із тотожного положення, раціональною та об'єктивною буде реформація формулювання про місце та порядок відбування покарання у вигляді обмеження волі. Доцільною є пропозиція про застосування наявної процедури виконання такого виду покарання до осіб, які не мають постійного місця проживання, реєстрації, роботи, загальним же необхідно зробити обмеження волі за місцем проживання особи, залишаючи за нею звичні трудові та соціальні зв'язки. До того ж, така зміна зробить можливим застосувати такий вид покарання до осіб, які належать до спеціальної групи, оскільки у зв'язку із обмеженням волі за місцем їх проживання, вони матимуть змогу отримувати належне соціальне забезпечення, медичне обслуговування, освіту тощо, а також оглянуто можливість застосування альтернативної форми виконання покарання у вигляді застосування електронних засобів контролю.

Ключові слова: обмеження волі, місце проживання, виховний центр, міжнародні стандарти, альтернативні види виконання покарання.

Legal and practical regulation of punishment in the form of restraint of liberty is a subject to reform, given the objective backwardness of the mechanism of this type of punishment, the obsolescence of the material base of the post-Soviet period and the imperfection of legal norms. In addition, the urgency of the issue is supported by the desire to change public policy in accordance with European standards, which does not ignore the problem of execution of sentences and the legal status of convicts. In accordance with the purpose of this article, the paper analyzes the basic theoretical principles of execution of punishment in the form of restraint of liberty in Ukraine in accordance with national law. At the same time, it is noted that the formal content of the legal regulation of the execution of this type of punishment at a satisfactory level corresponds to the minimum standard UN rules. The main issues are highlighted in the context of the practice of implementing the principles that formed the basis for creating an alternative to imprisonment. Thus, it is determined the total inconsistency of the mechanism of execution of punishment in the form of restraint of liberty with the rule of law, the main reason for which is the outdated material base of executive centers that have not been reconstructed or created since the post-Soviet period. The key in this context is the analysis of the practice of foreign countries and its comparison with domestic practice. At the same time, special attention should be paid to the analysis of the practice of the post-Soviet period, given the same material base as Ukraine. Taking into account the public danger of crimes involving restraint of liberty, the main tasks of criminal executive law, the economic justification for the creation of new educational centers and, taking into account the exit of legislators from neighboring countries, it will be rational and objective reform of the place and order serving a sentence in the form of restraint of liberty. It is expedient to propose the application of the old procedure of execution of this type of punishment to persons who do not have a permanent place of residence, registration, work, but it is necessary to make general restrictions on the person's place of residence, leaving the usual labor and social ties. In addition, this change will make it possible to apply this type of punishment to persons belonging to a special group, as due to the restriction of liberty at their place of residence, they will be able to receive adequate social security, medical care, education, etc., as well as the possibility of using an alternative form of execution of punishment in the form of electronic means of control is considered.

Key words: Restriction of liberty, place of residence, educational center, international standards, alternative types of punishment.

Зміна політики у сфері виконання покарань стає дедалі гострим питанням серед практиків та науковців кримінального права та кримінально- виконавчого права. Зважаючи, перш за все, на об'єктивні фактори невідповідності умов тримання засуджених, суттєвому обмеженні їх прав та свобод, невідповідність їх правового статусу відповідно до міжнародних стандартів, саме бажання інтеграції до міжнародної спільноти робить необхідним зміни такого виду державної політики, як виконання покарання.

Проблему застосування покарання у вигляді обмеження волі та необхідність зміни матеріально- процесуальної норми розглядає багато науковців. Серед них, зокрема, К.А. Автухов, М.М. Бабаєв, Л.В. Багрій-Шахма-

тов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В.О. Глушков, В., Головкин Б. М., Т.А. Денисова, М.Г. Детков, М. Г. Колодяжний, М.Й. Коржанський, В.О. Корчинський, О.М. Костенко, В.А., О.В. Лисодед, С. Ю. Лукашевич, Львовчкін, О.І. Марцев, М.І. Мельник, М.П. Мелентьев, П.П. Михайленко, О.С. Наташев, І.С. Ной, Оболенцев В. Ф, В.П. Петков, О.Б. Пташинський, М.В. Романов, І.С. Сергеев, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В.М. Трубніков, В.П. Тихий, І.В. Шмаров, С.С. Яценко і багато інших вчених.

Враховуючи здобутки наукової праці вищезазначених вчених, вважається можливим компіювати основні проблемні аспекти виконання покарання у вигляді обме-

ження волі, що стане основою для розроблення можливої реформи виконання такого виду покарання.

Значення антикримінального законодавства як одного із факторів превентивного заходу у боротьбі зі злочинністю неможливо заперечувати. Цієї ж думки дотримуються такі науковці, як Б.Головкін, Ю. В. Баулін, В. Я. Тацій та інші. У цьому аспекті значної уваги потребує саме аналіз нормативних актів, що регулюють виконання покарання у вигляді обмеження волі. Відповідно до положень ст. 61 Кримінального Кодексу України (КК), покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років. Частина 3 відповідної статті також встановлює спеціальну групу осіб, до якої такий вид покарання застосовуватись не може. Зокрема, це неповнолітні, вагітні жінки і жінки, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, особи, що досягли пенсійного віку, військовослужбовці строкової служби та особи з інвалідністю першої і другої групи. [1]

Наведені положення, звісно, дуже наближені до практики зарубіжних країн. При цьому слід зазначити ефективність законодавця у вирішенні питання щодо практичного запровадження нового гуманного покарання, якби воно дійсно відповідало задекларованому змісту та було дійсно реальною альтернативою позбавленню волі. Практика ж виконання такого виду покарання не відповідає задекларованим положенням, що свідчить про неготовність системи виконання покарань застосовувати даний вид покарання відповідно до міжнародних стандартів, які закріплені в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Першочерговою проблемою застосування виконання покарання у вигляді обмеження волі полягає саме у виконанні положення про місце відбування покарання. Згідно з ч.1 ст. 56 КВК України, особи, засуджені до обмеження волі, відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження. Але, при цьому, зовсім не забезпечена наявність таких центрів у відповідних територіальних одиницях. Адже виправні центри не створені у всіх областях держави – їх мають лише 16 з 24 областей. При цьому в 12 областях існує лише по 1 виправному центру, від 2 до 3-х – лише в 4 областях – Дніпропетровській (3), Донецькій (2), Луганській (3) та Івано-Франківській (2).[5] Наслідком є відрив засудженої особи від суспільства, сім'ї, розрив звичної для неї системи трудової та соціальної комунікації, переселення її в інше місце, яке, як правило знаходиться далеко від місця проживання, та населеного пункту взагалі. Звісно, що це прямо порушує основне завдання виконання покарань, таке як ресоціалізація. У цьому випадку відбувається саме антисоціалізація. Зважаючи на строк застосування такого покарання, можна зробити висновок, що через встановлений час, особі буде важко відновити втрачені трудові відносини, соціальні зв'язки.

При цьому, визначення виправного центру, виходячи з практики зарубіжних країн, зовсім не відповідає характеристикам вітчизняних виправних центрів. Застосування мурів, веж, колючого дроту по периметру тощо, сигналізацію й оповіщення, локальна ізоляція окремих ділянок територій у той час, коли в усіх інших країнах застосовується послаблення такого режиму аж до замикання виправного центру лише у нічний час. Звісно, що тримання в умовах такого режиму мало чим відрізняється від покарання у вигляді позбавлення волі.

Такий висновок підкріплюється аналізом співвідношення теорії та практики, проведеної Лисоседом О.В. Зокрема, у одній зі своїх робіт він порівнював статус

засуджених до обмеження волі зі статусом засуджених до позбавлення волі. Грунтуючись виключно на нормах КВК України, він зазначив основоположні відмінності, що полягають у заходах стягнення, які є менш суворими, а заходи заохочення – більш суттєвими, ніж заходи, що застосовуються до осіб, засуджених до позбавлення волі. Так само і перелік обов'язків та заборон засуджених до обмеження волі значно менший, а можливості спілкування з зовнішнім світом для осіб, засуджених до обмеження волі значно більші, які полягають у: дозволі на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні, право лікуватись у будь-яких медичних закладах, підпорядкованих Міністерству охорони здоров'я України, право на освіту у більшому обсязі, ніж засудженим до позбавлення волі. Таким чином, було зазначено, що цей вид кримінального покарання дійсно не пов'язаний з ізоляцією від суспільства на відміну від позбавлення волі, де забезпечення ізоляції засуджених є однією із основних вимог режиму у виправних колоніях. [6]

Однак, на основі аналізу практики виконання покарання у вигляді позбавлення волі, було зазначено ряд несумісності з принциповими засадами цього виду покарання. Науковець зауважує на наступному ряді проблем: за територіальним критерієм виправний центр поділяється на житлову та виробничу зони з відповідною інженерно-технічною інфраструктурою, як і колонії; за організаційним критерієм виправні центри не відрізняються від колоній, оскільки засуджені у виправних центрах поділяються на відділення соціально-психологічної служби; повинні сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру; проживати у спеціальних призначених гуртожитках, де забезпечуються індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами; за загальним правилом у вільний від роботи час перебувати у гуртожитках, а поза межами гуртожитку – з дозволу адміністрації виправного центру за вмотивованою постановою.[2] Адміністрація виправного центру має право проводити огляд і обшук засуджених; застосовувати і використовувати фізичну силу, спеціальні засоби і зброю; здійснювати оперативно-розшукову діяльність; застосовувати заходи заохочення і стягнення; використовувати технічні засоби для здійснення нагляду за поведінкою засуджених тощо. Таким чином, автор робить висновок, що нині обмеження волі, виходячи з порядку й умов його виконання, є певним різновидом покарання у вигляді позбавлення волі.[7]

У цьому контексті актуальним постає питання аналізу практики зарубіжних країн.

Метою виконання покарання у вигляді обмеження волі, як зазначено у ст. 53 КВК Польщі, є спонукання засудженого до формування його суспільно-бажаних позицій, зокрема відповідальності, а також потреби дотримання правового порядку. Головним завданням для цього Кодекс визначає дотримання порядку та дисципліни без відриву від суспільства. Так, на сьогодні, обмеження волі виконується за місцем проживання або праці засудженого, або на невеликій відстані від цього місця.[8] До того ж Кодекс зняв обмеження щодо заборони розривати трудові відносини, просування по службі, тощо. Інститут обмеження волі є відомим у праві Італії. У «Нормах пенітенціарного устрою і виконання заходів із позбавлення та обмеження волі» зазначено, що засудженому до обмеження волі слід зберігати контакт із зовнішнім середовищем.

Порівнюючи статус виправного центру відкритого або напівзакритого типу, необхідно зазначити, що основним положенням цих закладів є довіра до засудженого лише з обмеженням його свободи, де він має право займатись чи вивчати певну справу, одержувати спеціальність. [9] Наприклад, довіра в Болгарії проявляється у тому, що засуджені утримуються без охорони у приміщеннях, які закриваються на ніч і мають заграбовані вікна, засуджені

працюють за межами установ і можуть бути розконвойовані.

У Чехії відповідні виправно-виховні центри напіввідкритого типу діють за принципом вільного пересування осіб, які відбувають там покарання у межах території зазначених установ, виконання роботи за місцем ув'язнення та відправлення на роботу без варті.[9] Особливо цікавим є застосування напіввільного режиму у Франції. Засуджений має можливість перебування за межами тюрми без постійного нагляду з обов'язковим поверненням на ніч, і обов'язковим проведенням там всіх святкових і вихідних днів. Засуджені особи мають право влаштовуватися на роботу на загальних підставах і звільняються від нагляду на період роботи. При цьому, заробітна плата нараховується на рахунок тюрми з подальшим відрахуванням. Основною метою цієї системи є надання можливості засудженому працювати за своєю спеціальністю, не припиняти навчання чи медичне лікування.[9]

Особливого аналізу потребує практика країн, які мають таку ж правову та матеріальну базу. Реформа у Білорусії у цьому контексті є досить актуальною. Так, відмінним положенням, яке має бути імplementоване в правову базу України є положення Постанови Пленуму Верховного Суду Республіки Білорусь “Про практику призначення судами покарання у вигляді обмеження волі”, що прямо зазначає, що: “покарання у вигляді обмеження волі без скерування особи до виправної установи відкритого типу може бути призначене виключно щодо особи, яка має постійне місце проживання”. [12] При цьому Пленум наголошує на необхідності враховувати попереднє ставлення обвинуваченого до праці і поведінку у побуті, наявність утриманців, які потребують турботи і допомоги з його боку, інші обставини, які заслуговують на увагу. [11]

Таким чином, направлення до відповідних виправних центрів відбувається до осіб, які не мають постійного місця проживання, постійного місця роботи, які не націлені на виправлення та ресоціалізацію тощо. Для осіб, щодо яких не застосовується відправлення до виховного центру, застосовуються обов'язки щодо з'явлення за викликом до контролюючих органів, повідомлення про зміну місця роботи, проживання, дотримання закону тощо.[10].

Лисоєд О.В. також звертає увагу на практику Литви, Казахстану, Європи, Росії, роблячи акцент на принципово відмінних аспектах практики виконання покарання у вигляді обмеження волі. Наприклад, у Російській Федерації цей вид покарання на сьогодні полягає тільки в установленні судом таких обмежень: не виходити з дому (квартири, іншого житла) в певний час доби, не відвідувати певні місця, що розташовані в межах території відповідного муніципального утворення, не виїздити за межі території відповідного муніципального утворення, не відвідувати місця проведення масових та інших заходів і не брати участі у таких заходах, не змінювати місце проживання або перебування, місце роботи чи (або) навчання без згоди спеціалізованого державного органу, який здійснює нагляд за відбуванням засудженими покарання у вигляді обмеження волі, що закріплено у ст. 53 КК РФ. Відповідно, даний вид покарання здійснюється спеціально уповноваженим державним органом, який здійснює нагляд за відбуванням покарання за місцем проживання засуджених. [7]

Відповідно до такого принципу виконання покарання, він може бути застосований до спеціальної групи, яка

зараз не несе відповідальність у вигляді обмеження волі у зв'язку з неможливістю відбування ними такого покарання, зважаючи на його специфіку: неповнолітні, вагітні жінки і жінки, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, особи, що досягли пенсійного віку, військовослужбовці строкової служби та особи з інвалідністю першої і другої групи.

Отже, така масовість застосування переважно більшістю країн виду покарання у вигляді обмеження волі, свідчить про розуміння неефективності у деяких випадках позбавлення волі, що стало причиною необхідності вдосконалення системи покарань. При цьому, навіть на даному етапі, державна влада знаходиться у пошуку альтернативних видів покарання, які б мали більший соціальний, психологічний, правовий та економічний ефект.

Виходячи з вищевведеної практики зарубіжних країн, та аналізу дії на практиці виду покарання у вигляді обмеження волі в Україні, можна стверджувати про необхідність реформації цього виду покарання. Так, покарання особи до обмеження волі без скерування його до виправного центру може бути введено у вітчизняне законодавство, зважаючи на характеристику злочинів, за які назначається такий вид покарання, на основні завдання кримінально-виконавчого права у вигляді виправлення та ресоціалізації, на економічну вигідність. При цьому, можливим все ж є доповнення цього положення застосуванням такого альтернативного виду покарання, як електронний контроль.

Переважно застосування засобів електронного контролю передбачено і як запобіжний захід, і як покарання за вчинення злочинів невеликої тяжкості. Так, у США електронні браслети носять особи, підозрювані чи вже засуджені за викрадення автомобілів, за злочини, пов'язані з наркотиками, а також особи, що порушують правила дорожнього руху чи зловживають алкогольними напоями. Тобто основним критерієм застосування ЕЗК в США є тяжкість вчинення кримінального правопорушення [13]. У ЄС, зокрема у Швеції, електронні браслети застосовують до осіб, які засуджені до трьох місяців позбавлення волі – дрібних злочинів та водіїв, які потрапили в ДТП. Також, як експеримент такі браслети почали використовувати у Франції, Швейцарії. В Австрії електронні браслети надають на достроково звільнених осіб, яких було засуджено на строк менш як три роки. Погодившись одягти такий браслет, можуть достроково вийти з в'язниці й естонські ув'язнені. [14]

Характерним є те, що Україна має досвід застосування ЕЗК, але лише у вигляді запобіжного заходу, при цьому не допускаючи можливість застосування їх як альтернативу обмеження волі з направленням до спеціальної установи.

Отже, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що впровадження покарання у вигляді обмеження волі відбулося хоч і досить швидко, однак без достатнього теоретичного опрацювання та без відповідної бази реалізації цього виду покарання, що майже не відрізняє його від позбавлення волі, заміна якої у деяких випадках і було завданням обмеження волі. Тому, беручи до уваги низку факторів та зважаючи на особливості кримінально-виконавчої системи України, необхідним є застосування альтернативного виду покарання, що, звісно, не підмінить собою обмеження волі, але замінить його у випадках, коли застосування такого покарання не відповідає своєму призначенню та порушає права засуджених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст. 131.
2. Кримінально-виконавчий Кодекс : Кодекс України, Закон від 11.07.2003. №1129-IV/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 21.05.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон від 13.04.2012 № 4651-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст. 88.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Гель А. Обмеження волі як покарання, альтернативне позбавленню волі на певний строк: проблеми правової регламентації. *Кримінально-виконавче право*. Вип. 10. С. 83-86.
6. Лисоєд О. В. Обмеження і позбавлення волі: окремі аспекти правового статусу засуджених : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. УДК343.26. Харків, 139-145с.
7. Лисоєд О.В. Щодо змін правового статусу осіб, засуджених до обмеження волі. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11-12 жовтня. Харків, 2012. С. 519–522.
8. Скупинский Я. Наказание в виде ограничения свободы в уголовном праве Польской Народной Республике. *Социальный Закон*. 1979. Вип. 7. С. 68-69.
9. Кам'янець Т. В. Інститут обмеження волі: міжнародний досвід. *Часопис Київського Університету Права*. 2010. С. 399–302
10. Марисюк К. Покарання у вигляді обмеження волі може бути реформоване(досвід Республіки Білорусь). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2016. Вип. 855. С. 510-514.
11. О практике назначения судами наказания в виде ограничения свободы : Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 20 декабря 2007 г. № 18/ URL: http://court.by/jurisprudence/Post_plen/criminal/toco/d888bc558790c352.html (дата звернення: 21.05.2020).
12. Об утверждении Концепции совершенствования системы мер уголовной ответственности и порядка их исполнения: Указ Президента Республики Беларусь от 23 декабря 2010 г. № 672 / URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/gerpublic03/text584.html>. (дата звернення: 21.05.2020).
13. Пилипенко В. Електронний моніторинг дозволить заощадити на триманні під вартою, а в перспективі – і на тюрмах. *Закон і бізнес*. 2012. №11(1050).URL:http://zib.com.ua/ua/print/8454elektronniy_monitoring_zaoschaditi_na_.html. (дата звернення: 21.05.2020).
14. Браслеты вместо решетки. Зачем сажать, если можно “окольцевать”? веб- сайт. URL: <http://www.selnov.ru/publikat=284> (дата звернення: 21.05.2020).
15. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила). *Донецький Меморіал*. 2003. м. Донецьк. С.16.
16. Кулинич С., Скорбач О. Обмеження волі як вид покарання, пов'язане з обмеженням особистої свободи без ізоляції від суспільства. *Вісник прокуратури*. № 6. 2007. С. 67–70.
17. Головін Б. М. Превентивний вплив системи антикримінального законодавства України на злочинність. *Вісник Академії правових наук України. Серія «Право»*. 2012. Вип. №4(71). Харків. С. 308-317.